

Michał Blaszyk

Uniwersytet im. A. Mickiewicza w Poznaniu

TREŚĆ PROPOZYCJONALNA I CELE ILLOKUCYJNE EKSPRESYWNYCH AKTÓW INTERIEKCYJNYCH

WPROWADZENIE

Akty ekspresywne to wyjątkowo interesująca grupa. Podczas gdy w przypadku innych aktów illokucji za pomocą słów tworzymy obraz świata, jaki chcemy, żeby miał miejsce lub taki, co do którego zobowiązujemy się, że będzie miał miejsce, lub też używając wypowiedzi, tworzymy rzeczywistość społeczną i jej interpretację (dwukierunkowe przyporządkowanie), to w przypadku aktów ekspresywnych żadne dopasowanie nie łączy świata ze słowami. Jak zatem korzystamy ze środków językowych dla uzyskania pożądanego efektu perlokucyjnego w ramach ekspresywów?

Pytanie to staje się jeszcze ciekawsze, kiedy dotyczy ono ekspresywnych aktów interiekcyjnych, którym duża część językoznawców odmawia propozycjonalnej składowej mocy illokucyjnej. Dla celów niniejszego artykułu zdefiniować przyjdzie ekspresywy interiekcyjne jako kategorię aktów illokucji, realizowanych za pomocą użycia wykrzykników ekspresywnych¹. Te ostatnie określa się zwykle jako twory (wypowiedzi, wyrazy lub morfemy) pozbawione semantyki (propozycjonalnej, leksykalnej, morfemicznej), których funkcję stanowi wyrażanie emocji lub komunikowanie otoczeniu o jej przeżywaniu przez nadawcę².

¹ Ze względu na potrzebę częstego odnoszenia się do pojęcia interiekcji ekspresywnej i celem uniknięcia monotonii związanej z ciągłym pojawianiem się tego terminu w tekście, w niniejszej pracy na określenie tego pojęcia używać się będzie terminów *interiekcja*, *interiekcja ekspresywna*, *wykrzyknik* i *wykrzyknik ekspresywny*.

² И. Г. Голанов: *Морфология современного русского языка*. Москва 1962, s. 244, О. С. Ахманова: *Словарь лингвистических терминов*. Москва 1966, s. 225, Ф. К. Гужва: *Современный русский литературный язык*. Киев 1967, s. 182, Н. М. Шанский: *Лексикология современного русского языка*. Москва 1972, s. 33, И. К. Калинина и А. Б. Аникина: *Современный русский язык. Морфология*. Москва 1975, s. 191, Н. М. Шанский: *В мире слов*. Москва 1978, s. 187, Н. Ю. Шведова: *Междометия*. W: *Русская грамматика*. Ред. Н. Ю. Шведова. Т. 1. Москва 1980, s. 732, s. Карцевский: *Введение в изучение*

CEL ARTYKUŁU

Celem niniejszej pracy będzie udowodnienie słuszności twierdzenia o tym, iż interiekcje to wypowiedzi posiadające treść propozycjonalną, których użyciu przyświecają niespotykane nigdzie indziej cele illokucyjne. Prawdziwość tej hipotezy zweryfikowana zostanie w dwóch etapach. W pierwszym przedstawiony zostanie dowód na istnienie sfery propozycjonalnej w interiekcjach. W drugim stadium zaprezentowane zostaną cele illokucyjne, przyświecające dokonywaniu wykrzyknikowych aktów ekspresywnych.

DOWÓD NA ISTNIENIE TREŚCI PROPOZYCJONALNEJ
W INTERIEKCJACH

Czy interiekcje naprawdę pozbawione są treści propozycjonalnej? Choć tradycyjnie tak właśnie definiuje się interiekcję, to wystarczy rzut oka na różne rodzaje wykrzykników, by pojąć, iż sprawa nie jest taka prosta.

Po pierwsze, interiekcje wyrażające fascynację czy też przygnębienie posiadają akt propozycjonalny. Takie wypowiedzi, jak *Фантастика!* czy też *Горе!* definiowane są w słownikach jako interiekcje³, mimo iż można określić ich akty propozycjonalne jako akty zaliczenia opisywanych przedmiotów do kategorii *фантастика* i rzucenia klątwy *горе*.

Po drugie, również interiekcje wyrażające agresję i ucieczkę posiadają akty propozycjonalne. Dowodzi tego analiza procesu innowacji wykrzykników. Jeśli, na przykład, spojrzeć na przypadek pleonazmizacji, w wyniku której od interiekcji *Блядь!* derywowany został wykrzyknik *Блядь полосатая!*, to powstaje pytanie, dlaczego twórca użył formy *полосатая*, a nie na przykład *полосатые*, *апеллируешь* czy też *ни*. Przecież jeśli wypowiedzi typu *Блядь!* nie posiadają aktów propozycjonalnych to przyświecający pleonazmizacji cel wydłużenia frazy można by osiągnąć, dodając właściwie jakikolwiek fragment mowy artykułowanej. Tymczasem twórcy nowotworów traktują konwencjonalizm mający stanowić podstawę derywacji jako posiadający

междометий. «Вопросы языкознания» 1984, nr 6, Москва 1984, s. 127–137, s. 129, W. Zmarzer i J. Wawrzyńczyk: *Gramatyka opisowa współczesnego języka rosyjskiego*. Cz. 3. *Morfologia*. Warszawa 1987, s. 161, Н. Ю. Шведова: *Междометия*. W: *Русский язык — энциклопедия*. Ред. Ю. Н. Караулов. Москва 1997, s. 230, И. Н. Кручинина: *Междометия*. W: *Большой энциклопедический словарь — Языкознание*. Ред. В. Н. Ярцева. Москва 1998, s. 290; K. Polański: *Wykrzykniki*. W: *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*. Red. K. Polański. Wrocław–Warszawa–Kraków 1999, s. 644, Е. В. Серeda: *К вопросу о статусе междометий*. «Русский язык в школе» 2002, nr 5, s. 72 i in.

³ *Большой толковый словарь русского языка*. Ред. С. А. Кузнецов. Санкт-Петербург 1998, s. 219 и 1416.

akt propozycjonalny oraz nadają nowotworowi określony akt propozycjonalny. W przypadku derywacji *Блядь!* → *Блядь полосатая!* autor innowacji postanowił w niekonwencjonalny sposób wyrazić swoją irytację, przy czym drogę osiągnięcia tego celu miało stanowić dodanie epitetu. Już tu dostrzec można, iż twórca postrzega interiekcję *Блядь!* jako posiadającą określony akt propozycjonalny. Epitet można bowiem dodać tylko do rzeczownikowej grupy składniowej. A więc decyzję o pleonazmizacji jako środka dekonwencjonalizacji mówiący podjął po analizie aktu propozycjonalnego interiekcji, tj. po zapoznaniu się z wszelkimi aktami leksykalnymi i składniowymi składającymi się na akt propozycjonalny. Podsumowując, twórca innowacji traktuje skonwencjonalizowany wykrzyknik jako posiadający akt propozycjonalny.

Co więcej, pragnąc wyrazić irytację, przyszedł twórca derywacji *Блядь!* → *Блядь полосатая!* stanął przed koniecznością dokonania doboru treści aktu propozycjonalnego nowotworu. Zdecydowawszy się na formę epitetu, obrał składniową strategię częstą dla wyrażania emocji w kulturze języka rosyjskiego, tj. zastosowanie grupy rzeczownikowej, w której przymiotnik następuje po rzeczowniku, oraz charakterystyczną dla agresji drogę dokonania leksykalnego aktu opisanego przedmiotu ataku za pomocą epitetu *полосатый*. Jako że ekspresywny akt rozładowania agresji obejmuje akt przeprowadzenia ataku werbalnego w próżnię, akt propozycjonalny nowotworu musiał (z uwagi na uwarunkowania kulturowe) mieć postać aktu zakwalifikowania obiektu agresji do kategorii przedmiotów znajdujących się w hierarchii społecznej niżej od mówiącego. Stąd użycie struktury składniowej, w ramach której podmiot (tj. pierwsza fraza rzeczownikowa, będąca w akcie propozycjonalnym wypowiedzenia *Блядь полосатая!* podmiotem domyślnym) jest przyporządkowany do jakiejś kategorii obiektów, określonej w orzeczniku orzeczenia imiennego. Dokonanie tych wszystkich aktów składa się wreszcie na realizację celu wyrażenia irytacji w niekonwencjonalnym wykrzykniku. Wszystko to potwierdza tezę, iż twórca innowacji nadaje jednak nowotworowi akt propozycjonalny, co też czynią inni użytkownicy niekonwencjonalizmu. Podsumowując, nie sposób definiować jakiegokolwiek interiekcji jako pozbawionej aktu propozycjonalnego.

Dlaczego zatem postrzega się jednak wykrzyknik jako twór nie pełniący funkcji semantycznej, a jedynie ekspresyjną czy też impresyjną? Wyjaśnić to można w oparciu o przebieg procesu rozumienia wypowiedzi. W ramach tego procesu interpretacja aktu propozycjonalnego jest tylko celem pomocniczym w stosunku do interpretacji intencji (aktu illokucyjnego) mówiącego. Treść aktu propozycjonalnego porzucamy, gdy tylko uda nam się zinterpre-

tować moc illokucyjną⁴. To właśnie dlatego z reguły nie jesteśmy w stanie odtworzyć dokładnej treści komunikatu, bo jej nie pamiętamy, lecz jedynie parafrazujemy ją w oparciu o cel illokucyjny jej przyświecający.

W przypadku interiekcji, tj. wypowiedzi stereotypowych o ustalonych akcie propozycjonalnym i mocy illokucyjnej w jednej chwili odczytujemy moc illokucyjną i praktycznie nie uświadamiamy sobie ani treści propozycjonalnej, ani nawet faktu, iż dokonujemy interpretacji aktu propozycjonalnego.

Jak widać, nie sposób zdefiniować interiekcji jako pozbawionej aktu propozycjonalnego. Niektóre wykrzyknikowe akty propozycjonalne interpretujemy świadomie, niektóre — nie.

SPECYFICZNE CELE ILLOKUCYJNE EKSPRESYW INTERIEKCYJNYCH

Udowodniwszy, iż interiekcje to wypowiedzenia, posiadające treść propozycjonalną, można przystąpić do dowodzenia słuszności hipotezy, mówiącej o tym, że użyciu wykrzykników przyświecają niespotykane nigdzie indziej cele illokucyjne. Weryfikacja trafności tego twierdzenia przeprowadzona zostanie na drodze odmalowania mocy illokucyjnej aktów użycia interiekcji zaspokajających emocje radości, przygnębienia, agresji i ucieczki, a także eufmistycznych i dysfemistycznych użyć wykrzykników.

Poniżej zaprezentowano wyniki badań mocy illokucyjnej interiekcji ekspresywnych, użytych w powieści Wieniedikta Jerofiejewa *Notatki psychopaty*. Wybór takiego a nie innego dzieła literackiego podyktowany był charakteryzującym go wysokim stopniem nasycenia ekspresywizmami.

Moc illokucyjna aktów użycia wykrzykników w celu rozładowania radości

Wykrzykniki, wyrażające radość można podzielić na trzy grupy.

Pierwsze z nich to wykrzyknienia zdradzające zadowolenie, radość czy też zafascynowanie nadawcy, mające przyciągnąć uwagę otoczenia. Zwykle natychmiast po dokonaniu ekspresywy interiekcyjnej mówiący wyjaśnia przyczyny zakomunikowanego właśnie stanu emocjonalnego. Na przykład, tytułowy psychopata, siedząc samotnie i poszukując przez dłuższą chwilę odpowiedniego słowa, znalazłszy je wybuch nagle: *О! Слово найдено — рудимент! Рудимент!*⁵. W innej sytuacji „psychopata” siedzi na łóżku

⁴ A. Wingfield, D. Titone: *Procesy przetwarzania zdań*. W: *Psycholingwistyka*. Red. J. Gleason i N. Ratner. Gdańsk 2005, s. 265.

⁵ В. Ерофеев: *Записки психопата*. Москва 2001, s. 41.

wraz z uwielbianą przez siebie, a teraz w dodatku dosyć swobodnie zachowującą się w stosunku do niego Lidią Woroszniną, co wpływa wyraźnie deprymująco na postać tytułową powieści. Worosznina, żartując z niego, mówi: *Ну, чего ты пугаешься? Уй, какой ребенок...*⁶. W obu przypadkach nadawca najpierw poprzez wykrzyknik wyraża swą fascynację, próbując zwrócić na siebie uwagę otoczenia, po czym bezzwłocznie wyjaśnia przyczyny swego stanu emocjonalnego. Wypełnienie warunków wstępnych obejmuje całą gamę konsytuacji⁷, od zauważenia przez mówiącego czegoś dlań nowego i fascynującego do sytuacji, w których drogą osiągnięcia celu będzie symulowanie radości z zauważenia czegoś nowego. Trybem osiągania celu tego rodzaju nakazu może być jedynie przybranie przez mówiącego postawy zafascynowanego światem dziecka, cieszącego się z każdego, nawet najmniejszego odkrycia. Pozwala to mówiącemu na zachowania naiwne, szczerze i nieskrepowane konwenansami i wymaganiami stawianymi osobom dorosłym. Tego typu nakazy nie stanowią w społecznym odbiorze czegoś, co wywołuje sprzeciw ze względu na ograniczanie wolności, w przeciwieństwie do poleceń służbowych (zwłaszcza tych niewykonalnych) czy też ograniczeń nałożonych prawem (w szczególności tych, które trudno zrozumieć). Zwykle reakcją na tego typu nakaz, wywołany fascynacją, jest albo wysłanie sygnału (szczerego lub nie), zdradzającego zafascynowanie wskazanym obiektem, albo też przyjęcie przez adresata nakazu roli rodzica lub nauczyciela, wyjaśniającego dane zjawisko uczącemu się go dopiero dziecku. Taka wymiana zaspokaja potrzeby obu stron dyskursu. Jedyną niepożądaną przez mówiącego reakcją na jego słowa płynące z radości jest wyśmianie przez rozmówcę naiwności lub niewiedzy nadawcy. Taki incydent skutkuje stosowaniem przez tegoż nadawcę w podobnych późniejszych sytuacjach twórców biillokucyjnych, równocześnie wyrażających zafascynowanie, jak i maskujących oznaki wystąpienia tej emocji. Wreszcie jeśli chodzi o lokucyjną realizację celu illokucji, to osiągnąć on jest na drodze stosowania propozycyjnalnych aktów wyrażających skierowany przez mówiącego do słuchacza nakaz patrzenia (*Смотри!, Смотрите!*) lub skoncentrowania się (*Только подумай!, Только подумайте!, Подумаешь!*) na przedmiocie fascynacji mówiącego lub też wydania opinii na temat tegoż przedmiotu (*Скажи!, Скажите!*), co zakłada zwrócenie nań uwagi. Niezwykle ciekawy jest przykład gestu realizowanego za pomocą archimedesowego wykrzyknienia *Эврика!*

Cel podzielenia się emocją poprzez skłonienie adresata do zwrócenia uwagi odbiorców na swoje zafascynowanie, za którym następuje opis obiektu

⁶ Tamże, s. 45.

⁷ Konsytuacja jest tu rozumiana konstruktywistycznie, jako wytwór podmiotu poznającego, „podzbiór założeń słuchacza na temat świata”, jak to ujmują D. Sperber i D. Wilson (*Relevance. Communication and cognition*. Oxford 1986, s. 15).

fascynacji mówiącego, realizuje się również poprzez osiągnięcie pośredniego ekspresywnego celu powitania, skierowanego do nikogo konkretnego, typu *Здравствуй!*, *Здравствуйте!*, *Здрастье!*, *Здрастье*, *пожалуйста!*, *Моё почтение!*, *Привет!*. Ekspresywy te mają zwykle na celu zwrócenie czyjejs uwagi na swoją osobę przy spotkaniu się (jeśli nie są odpowiedzią na tego typu pozdrowienie). Tworząc je jako innowacje, nadawca, którego intencją było wtedy nakłonienie słuchacza do zwrócenia uwagi na swoją fascynację, wykorzystywał system wiedzy o świecie i reguły zachowania adresata. Ten ostatni, słysząc powitanie skierowane w stronę inną niż on sam, wnosić musiał o pojawieniu się nowej osoby. Reguły zachowania społecznego nakazywały mu zwrócić się z podobnym pozdrowieniem, by nie urazić znajomego mówiącego, który, w dodatku, mógł okazać się też (obecnym lub przyszłym) znajomym słuchacza. Zwrócenie się zatem z powitaniem do nikogo konkretnego pozwalało mówiącemu na uchwycenie uwagi odbiorcy. Dziś oczywiście już nie interpretuje się ich jako nowotworów, lecz konwencjonalne wykrzykniki ekspresywne.

Nadrzędny cel dyrektywny, stanowiący oznakę radości, może też być realizowany za pomocą lokucyjnych realizatorów, charakterystycznych dla celów asertywnych, definiowanych jako ocena przeżywanego właśnie stanu emocjonalnego nadawcy. Akt ten nigdy nie bywa bezpośredni. Cel pośredni stanowić może entuzjastyczny opis niczego konkretnego, wychwalanie tegoż niczego pod niebiosa. Ma się tu do czynienia ze skutkiem, metonimicznie wskazującym na przyczynę.

I w tym przypadku mówiący, dążąc do podzielenia się swą fascynacją z otoczeniem, zdecydował się w pierwszym kroku przyciągnąć uwagę adresata, by dopiero potem skierować ją na dany obiekt. Krok pierwszy to pośredni opis przeżywanego przez siebie stanu euforii, co zwykle prowokuje otoczenie do zadania pytania o przyczyny tego stanu rzeczy. Zapytany, nadawca opisuje przyczyny swej radości, nakierowując w ten sposób uwagę odbiorcy na obiekt fascynacji. Wybór tej strategii przyniósł kiedyś sukces nadawcy, po czym zaczęto jej używać powszechnie, po czym illokucja spłaszczyła się do celu nadrzędnego, a po pośrednich zostały jedynie ślady lokucyjne.

Widać je już w propozycjonalnym akcie interiekcji *Коллосально!*, *Чудно!*, *Потрясающе!*, *Сильно!*, *Идеально!*, *Ловко!*, *Чудо!*, *Чудасия!*, *Фантастика!*, *Фантасмагория!*, *Сила!*, *Прикол!*, *Отпад!*, *Фонтан!*, *Балдэж!*, *Улёт!*, *Умат!*, *Чума!*, *Обсад!*, *Птюч!*, *Отпад!* i *Я тацусь!* bo o nich mowa. Cel propozycjonalny można określić jako nadanie niczemu konkretnemu atrybutów nadzwyczajności. Użyty tu zwrot „niczemu konkretnemu”, mimo iż wydaje się dziwny lub wręcz niewłaściwy, oddaje istotę treści wypowiedzenia interiekcyjnego omawianego typu. Jesliby na

przykład poprzez użycie *Чудо!* nadawca wychwalał zalety krzesła, garnka czy też innego przedmiotu, akt ten nie miałby charakteru interiekcyjnego. Jedynie asertywny akt przyporządkowywania *niczego konkretnego* do grupy obiektów powszechnie cenionych stanowi akt pośredni, poprzez dokonanie którego osiąga się ekspresywny cel interiekcyjny.

Lokucyjne realizatory, użyte w interiekcjach *Неслабо!*, *Ничего себе!*, *Ну фуза себе!*, *Ну хрена себе!*, *Ну пшuka себе!*, wskazują na nieco odmienną drogę ich historycznego rozwoju. Wychwalanie niczego konkretnego zostało zastąpione tutaj przez jego umiarkowanie pozytywną ocenę. Cecha [+skrajność] ulega transformacji w swoje przeciwieństwo — atrybut [+umiar]. Sugeruje to również zmiany, mające miejsce na poziomie stopnia siły i trybu osiągania celu illokucji. Mówiący zapewne dążył do likwidacji wszelkich oznak rozgorączkowania i dziecięcej naiwności. Stąd stopień siły illokucji powinien być być utrzymany na poziomie neutralnym, zaś tryb osiągania celu sprowadzał się do przybierania pozy arbitra, który poznał już wszystko i którego nic nie może już zdziwić. W obu elementach wcześniejsze formy zachowania zastąpione zostały swymi przeciwieństwami. Przyczynę tego fenomenu psychologia upatruje w działaniu mechanizmu reakcji upozorowanej, definiowanego jako „postawa lub nawyk psychologiczny, przeciwstawny do wypartego pragnienia i ustanowiony w reakcji na to pragnienie (np. wstydlivość przeciwstawiająca się tendencjom ekshibicjonistycznym)”⁸. Mówiący, chcąc zamaskować z tego czy innego powodu fakt przeżywania emocji, zastępuje cechy zdradzające wystąpienie afektu ich przeciwieństwami. Skrajność ustępuje miejsca umiarkowaniu.

Substytucja takiego rodzaju wynika z istnienia dodatkowego celu illokucyjnego, jaki stanowi dążenie do maskowania uczuć. Wypowiedzenia o tego rodzaju podwójnym celu illokucji zdają się bardziej interesujące od monoillokucyjnych, gdyż pozwalają na wgląd w duszę mówiącego, obnażają, wbrew intencji mówcy, jego osobowość. Pokazują one mianowicie, po pierwsze, naturę konfliktu, jaki przeżywa, tzn. to, czego dany człowiek boi się okazywać i dlaczego, oraz, po drugie, strategie, jakie ego przyjmuje w przypadku sprzeczności dążeń id i superego. Można zatem na podstawie analizy wypowiedzenia biillokucyjnego poznać charakter trzech podstawowych instancji psychicznych, tworzących osobowość.

Jeszcze inną lokucyjną drogę osiągnięcia celu illokucyjnego, charakteryzującego rozładowywanie radości, wskazuje fakt stosowania przedwykrzykników *He может быть!*, *Что ты говоришь!*, *Что вы говорите!*, *В натуре!*, *Ведь надо же!*, *Надо же!*, *Кобзон!*, *Мандец всему!*. Cele propozycjonalne, leżące u podstaw niniejszych wypowiedzeń, świadczą

⁸ J. Laplanche, J.-B. Pontalis: *Słownik psychoanalizy*. Warszawa 1996, s. 276.

o istniejącej wcześniej strategii osiągnięcia celu uchwycenia uwagi słuchacza poprzez realizację asertywnego celu wydania skrajnie korzystnej oceny niczego konkretnego realizowany z kolei poprzez asertywny cel kwestionowania prawdziwości lub realności przedmiotu zafascynowania (*He может быть!, Ведь надо же!, Надо же!*). Ten cel z kolei był realizowany przez dyrektywny cel zapytania o prawdziwość czy też realność obiektu fascynacji (*Что ты говоришь!, Что вы говорите!, В натуре!*) lub przez asertywny cel wydania wyroku typu *Кобзон!*, czy też *Мандеу всему!*

Drugą grupą interiekcyjnych aktów mowy są akty zadawania werbalnego ciosu w próżnię. Z takim właśnie aktem ma się do czynienia w *Notatkach psychopaty* w sytuacji, w której tytułowa postać, rozmyślając w samotności, wpada na pewien pomysł i dokonuje entuzjastycznej jego oceny, mówiąc: *Нет, черт меня возьми, это действительно гениально задумано!*⁹. Zadanie ciosu w próżnię, charakteryzujące emocję agresji, ma być formą rozładowania energii emocjonalnej.

Istnieje jeszcze inne wyjaśnienie zjawiska rozszerzenia znaczenia interiekcji-przekleństw na sferę wyrażania radości. Przyjęcie przez mówiącego postawy naiwnego dziecka poznającego świat często naraża nadawcę na kpiny otoczenia. Wtedy następuje zmiana trybu osiągania celu illokucji, polegająca na nałożeniu maski człowieka dorosłego, któremu wszystko już jest znane, który wyrósł z niewinności i naiwności, o czym świadczyć ma jego prawo do wypowiedzania przekleństw. W świecie rodziny prawo do przekleństw mają jedynie dorośli, dzieci za ich artykułowanie są karane. Posiadanie prawa do przeklinania świadczy, przynajmniej w umysłach dzieci i młodzieży (a być może i nie tylko), o dorosłości mówiącego. Dlatego cel illokucyjny ekspresji radości realizowany jest również za pomocą przekleństw (*Блядь!, Черт!* itd.). Mówiący wierzy, iż wypowiadając otwarcie wyrazy, które mogą wypowiadać tylko dorośli, staje się w ten sposób dorosły, spełniając w ten sposób zespół wymagań trybu osiągania celu illokucyjnego.

Ilustracją tego zjawiska może tu być użycie interiekcji *Черт побери!* przez jednego ze znajomych „psychopaty”. Na zakrapianym spotkaniu grupy studentów pada pomysł przeprowadzenia konkursu na najlepszy poemat parodystyczny stworzony w czasie trwania tego spotkania. Po kilku minutach prób napisania poematów przez uczestników spotkania i przyznaniu przez większość z nich, iż efekty ich pracy są niepokojąco słabe, Wieniedikt Jerofiejew czyta swój poemat, po czym następuje entuzjastyczna reakcja zebranych:

— *Прекрасная пародия, черт побери!*

— *Талант! талант!*¹⁰

⁹ В. Ерофеев: *Записки психопата*. Москва 2001, s. 59.

¹⁰ Tamże, s. 9.

Przy tym, nie sposób dojść, czy użycie wykrzyknika *Черт побери!* należy określić jako ekspresywny akt zadania ciosu w próżnię, czy też jako eufemistyczny ekspresywny akt przeklinania, mający maskować ekspresję naiwności mówiącego.

Tak czy inaczej, tryb osiągnięcia celu, jak pokazują oba przykłady, waha się od przybrania postawy niewinności do zaprezentowania jej przeciwieństwa. Lokucyjna realizacja illokucji zdeterminowana jest przez wymogi stawiane aktom przeklinania.

Dotychczas omówiono interiekcje, stanowiące oznaki radości. Istnieje jednak grupa przypadków użycia wykrzykników, które spełniają funkcję apelu, komunikującego o przeżywaniu przez nadawcę radości. Na przykład, w czasie sporu w pijanym towarzystwie miał miejsce taki oto dialog między znajomym „psychopatą” a nim samym:

— [...] *Лично я, еще будучи младенцем в стадии утробного развития, искренне ненавидел мечтателей!... Мечты — презрение к воспоминаниям!...*

— *Ах! В таком случае вы должны восхищаться мной! Для вас я — Заурядный Болван, а ведь я в некотором роде неповторим!*¹¹.

Użycie interiekcji *Ах!*, ma służyć jako akt pomocniczy w dokonaniu złożonego aktu ironizowania, na który składa się cała cytowana wypowiedź. Poprzez wyśmianie rozmówcy nadawca chce zadać mu cios, który doprowadzić ma do zwycięstwa w sporze. Zastosowanie interiekcji nie stanowi więc oznaki radości, a jedynie komunikat o jej przeżywaniu.

Z podobnym przypadkiem ma się do czynienia w sytuacji, w której „psychopata” ponownie wiedzie spór, podczas którego padają takie słowa:

— *Предположим для меня „любить родину” это значит „желать ей блага”.*

— *Чудесно... Теперь представьте себе: я тоже говорю: желаю ей блага!*¹².

Interpretacja intencji, jakie dyktują „psychopacie” użycie wykrzyknika *Чудесно!* może być dwojaka. Z jednej strony nadawca daje upust zadowoleniu z tego, iż doprowadził rozmówcę do punktu, z którego mówiący łatwo już zwycięży w sporze. Z drugiej strony może to być jedynie komunikat łagodzący spór, skierowany do interlokutora, a mówiący o tym, iż nadawca cieszy się z możliwości prowadzenia sporu z odbiorcą i chciałby, aby spór ich nie przekształcił się w poważny konflikt. W pierwszym przypadku zastosowanie interiekcji byłoby oznaką zadowolenia czy też radości z odkrycia drogi wiodącej do celu, w drugim — jedynie komunikatem o pozytywnym nastawieniu.

¹¹ Tamże, s. 18.

¹² Tamże, s. 126.

Podsumowując, nadrzędny cel illokucyjny charakteryzujący ekspresję radości można określić jako próbę uchwycenia uwagi słuchacza. Jego osiągnięciu towarzyszy wyzwolenie przez organizm dużej ilości energii, co wyraża się w zastosowaniu przez mówiącego nie prośby, lecz imperatywu, entuzjastycznego nakazu zwrócenia przez adresata uwagi na dany obiekt. To wymaga od mówiącego przyjęcia postawy naiwnego dziecka, uczącego się świata, jako trybu osiągnięcia celu illokucji. Wymagania illokucyjne odbijają się następnie w zwierciadle lokucji.

Niejednokrotnie cel nadrzędny realizowany jest poprzez osiąganie celów pośrednich — tak asertywnych, jak i ekspresywnych. Maską naiwności może zostać zastąpiona przez twarz dorosłości (lub wręcz uczoności). Oba tryby osiągania celu illokucyjnego stosowane są pod wpływem radości. Również lokucja może odbiegać od wymogów illokucyjnego entuzjastycznego nakazu, którego adresat miałby zwrócić uwagę na stan zafascynowania mówiącego. Niemniej, cel nadrzędny pozostaje bez zmian i to właśnie on powinien być uważany za główny symptom wystąpienia radości.

Moc illokucyjna aktów użycia wykrzykników w celu rozładowania przygnębienia

Interiekcje, których używa się do wyrażenia przygnębienia, określić można jako ekspresywne akty westchnienia czy też wzdychania mówiącego nad własną sytuacją. Na przykład, „psychopata”, rozmyślając w samotności, wypowiada takie myśli:

И это сходство [сходство русской и грузинской рвоты] еще раз заставило меня сожалеть о постепенном сглаживании национальных различий.

*Ах, если бы был Сосо!*¹³

Innym razem tytułowy bohater zwraca się do otoczenia takimi słowami:

*Ах, господа, я плакал как ребенок!*¹⁴

*Ах, господа, вы даже не можете себе представить, каким уморительно жалким было мое положение и каким невыносимым насмешкам подвергалась личность моя!*¹⁵

*Ах, господа, вы даже представить себе не можете, до какой степени уязвлены были мои человеческие чувства!*¹⁶

¹³ Tamże, s. 11.

¹⁴ Tamże, s. 18.

¹⁵ Tamże, s. 84.

¹⁶ Tamże, s. 84.

Wszystkie te akty mowy łączy cel, jakim jest ekspresja przygnębienia na drodze dokonywania ekspresywnego aktu westchnienia nad swoją sytuacją czy też ekspresywnego aktu rozczulania się nad sobą. Tryb osiągnięcia celu illokucyjnego można określić jako przyjęcie postawy człowieka załamane-go. Lokucyjna realizacja illokucji, poza wypowiedzeniem *Ах!*, w którym środków językowych użyto do naśladowania westchnienia, opiera się na aktach propozycjonalnych przyrównywania przez nadawcę własnego położenia (konstytucji, w jakiej się znalazł, a więc tak naprawdę niczego konkretnego) do sytuacji skrajnie negatywnej (*Горе!*) lub położenia bez wyjścia (*Хоть застрелись!*).

Моч иллокуцйна актѡв уџцяя выкрыжннкѡв в целу розладѡваня агресји

Nadrzędnym celem illokucyjnym, przyświecającym użyciu interiekcji wyrażających agresję jest ekspresywny cel zadania ciosu werbalnego w próżnię. Przy tym najprostszą strategią zadawania ciosu jest poniżenie kogoś lub czegoś poprzez zakwalifikowanie go do kategorii ludzi (bądź przedmiotów) godnych pogardy. Przykładem takiego zachowania jest użycie wykrzyknika *Блядь!* w sytuacji, w której na zakrapianym spotkaniu studentów ogłoszono nagle konkurs na najlepszą parodię wiersza. Po kilku minutach wyczerpanych starań uczestnicy spotkania zdają sobie sprawę ze swej niemocy twórczej i zaczynają obawiać się publicznego poniżenia, związanego z tym, iż zostaną uznani za indywidualia o wątpliwych walorach intelektualnych, co doprowadza ich do irytacji:

— *У меня бессмыслица, блядство какое-то!*

— *У всех, блядь, бессмыслица! Венька, читай первый...*¹⁷

Użyciu interiekcji tego typu przyświeca ekspresywny cel wyrażenia agresji poprzez zadanie ciosu skierowanego w próżnię. Tryb osiągnięcia celu illokucyjnego sprowadza się do przyjęcia postawy surowego arbitra wydającego bezlitosne lecz sprawiedliwe oceny. Wreszcie realizacja illokucji w lokucji obejmuje dokonanie propozycjonalnego aktu ujmowania przedmiotu agresji jako należącego do kategorii obiektów leżących na samym dnie hierarchii społecznej, obiektów zasługujących na potępienie (np. *Ужас!*, *Цирк!*, *Проклятие!*, *Анафема!*, *Безобразие!*, *Завал!*, *Облом!*, *Возмутительно!*, *Западло!*, *Абзац!*, *Вилы!*, *Блядь!*, *Блядь полосатая!*, *Блядский род!*, *Бля!*, *Бляха!*, *Бляха-муха!*, *Блин!*, *Блин горелый!*, *Блин Клинтон!*, *Блин-компот!*, *Блендамед!*, *Бли-*

¹⁷ Там же, s. 5.

ныч!, Плевать!, Наплевать!, Начхать!, Начихать!, Насрать!, Ебать!, Ебёнить!, Ебать-колотиться!).

Agresja poprzez poniżenie realizowana jest również na drodze oplucia obiektu ataku. Dlatego też taki akt illokucyjny może również być aktem pośrednim, służącym osiągnięciu ekspresywnego celu rozładowania agresji poprzez zadanie ciosu w próżnię. Przykładem takiego aktu może być zastosowanie interiekcji *ТЬФУ!* w sytuacji, w której „psychopata” wspomina obiekt swej młodzieńczej fascynacji — Lidie Woroszninę — nad jej grobem. Nagle nachodzi go wspomnienie o swoim rywalu, który okazał się bardziej od niego szczęśliwy w zalotach i „psychopatę” opanowuje ból i gniew:

*Чторт побери, ведь ровно год назад и в такой же буран он здесь качался! [...] Как вы были очаровательны тогда, **тьфу!***¹⁸

Akt oplucia kogoś to również dyrektywny akt wydania skrajnie negatywnej oceny opluwanego. Można zatem uznać użycie interiekcji *ТЬФУ!* za szczególnie przypadek pierwszej grupy aktów agresji w próżnię.

Zupełnie odrębną grupę stanowią natomiast akty rzucania przekleństw w próżnię. Z tego rodzaju działaniem ma się do czynienia w sytuacji, w której śpiącego na cmentarzu „psychopatę” budzi nagle jakiś hałas. Zirytowany tytułowy bohater powieści rzuca „wiązanke” swemu „prześladowcy”:

*Стоп... **чорт побери!***

Интересно, какому болвану...

*Какому болвану, спрашивается, интересно меня пугать в третьем часу...*¹⁹

Ekspresywny cel wyrażenia emocji agresji realizuje się poprzez dokonanie dyrektywnego aktu zadania ciosu w próżnię, który z kolei dokonuje się na drodze rzucenia przekleństwa na obiekt emocji, a więc w próżnię. Trudno określić tryb osiągnięcia celu illokucyjnego, jako że rzucanie przekleństw porzucono jako takie, zaś zachowane w języku przeklinanie stanowi jedynie akt ekspresywny, nie magiczno-dyrektywny. Jednakże fakt, iż to akt rzucania przekleństw jest wyrazem agresji określa sposób lokucyjnej realizacji tego aktu. Dobierane akty propozycjonalne mają charakter magicznych formułek, wymieniających to, co ma się stać z obiektem agresji na mocy magicznego aktu rzucenia nań uroku (*Чёрт возьми!, Чёрт бы побрал!, Чёрт подери!, Чёрт!, Чёрт деру!, Сатана возьми!, Прах возьми!, Прах побери!, Пёс возьми!, К бесу!, К чёрту!, К лешему!, К ляду!, К чертовой бабушке!, К чертовой матери!, Ко всем чертям!, К чертям собачьим!, К чертям свинячьим!, К свиньям собачьим!, В пизду!, До пизды!, В манду!, К матери!, На переделку!, В задницу!, В зад!, К ебёной матери!, К ебёне*

¹⁸ Тамże, s. 34.

¹⁹ Тамże, s. 3.

матери!, К ёбаной матери!, В ёбаную переёбаню!, К едрёне-фёне!, Ядрёне-фёне!, К едрёной матери!, К едрёной бабушке!, К ёбаной бабушке!, На хуй!, Ёб твою мать!, Мать твою ёб!, Мать твою уёб!, Ёж твою мать!, Ёперный театр!, Ёлки зелёные!, Ёлки-моталки!, Ёлы-палы!, Еби вашу мать!, Еби твою душу бога мать!, Мать их распроеби!, Ебит вашу мать!, Ебут вашу мать!, Едрёна матрёна!, Едрёна-зелёна!, Ядри его мать!, Ядри его в качалку!, Язви его душу!, Эти твою мать!, Мать твою эти!, Мать твою едри!, Едри твою мать!, Едрить твою в дышло!, Едрить твою в корень!, Едрить твою в ноздрю!, Едри ты в корень!, Едри твою за ногу!, Едри ж твою в бабушку!, Едри его в качалку!, Едрить твою мать!, Ядрёная палка!, Ядрёная мать!, Ядрёная мышь!, Ебёна мать!, Распроебёна мать!, Разъебёну их мать!, Едрёна корень!, Японский бог!, Японский городской!, В душу бога мать!, Так твою мать!, Так твою!, Туды вашу мать!, Тудыть твою мать!, Такая мать!, Этакая мать!, Такая и такая мать!, Такую вашу!, Растак!, Растакая ваша мать!, Растакая мать!, Растудыт твою туды!, Так перетак!, Так её растак!, Мать твою в пизду!, Мать его в душу!, Мать твою растак!, Твою душу так!, Твою так!, Еби ж тебя в рот!, Ебись(тесть) ты(вы) в рот!, В рот ты(вы) еби(те)сь!, В рот ты(вы) заеби(те)сь!, Ебись ты в рот и в жопу!, Заеби(те)сь в рот и в жопу!, Заеби(те)сь ты(вы) в рот и в жопу! В рот тебя ебать!, Ебать тебя в рот!, Тудыть вас перетудыть!, Ебаться в рот!, Ебаться-сраться!, Хуй те в рот!, Хуй те в лоб!, Хрен в грызло!, Елда ему в рот!, Заразу тебе в рот!, В рот кило печения!, Туды его в дышло!, Туды его в качель!, Еби тебя в ребро!, Заебись ты в доску!).

Ekspresywny akt zadania ciosu w próżnię realizowany jest także na drodze dokonania pośredniego aktu westchnienia wyrażającego znużenie czymś wyjątkowo irytującym. Na przykład, podczas pijackiej dysputy padają takie wypowiedzi, jak:

*Ах, господи, зачем толковать о таких неаппетитных вещах!*²⁰

*Ох, уж эта пресса!*²¹

— Лично меня мучает один любопытный вопросик [...] дело в том, что я не вижу существенной разницы между удовлетворением полового желания — а физиологическим отпращиванием.

— Кошмарная параллель [...]

— Гм, молодой человек, я искренне сожалею [что это вам непонятно][...] половая любовь предстает чем-то вроде мучений цивилизованного общества с переполненным мочевым пузырем [...]

²⁰ Там же, s. 14.

²¹ Там же, s. 16.

— *О боже мой! Женщина — чувствительный ватерклозет!*²²

Użycie tych interiekcji można określić jako akt wyrażania irytacji. Tryb osiągnięcia celu illokucyjnego to przyjęcie postawy surowego sędziego, który wyraża swoją skrajnie negatywną ocenę poprzez pełne irytacji westchnienie. Lokucyjna realizacja illokucji zależy od strategii wzdychania.

Podsumowując, ekspresywne akty wyrażenia emocji agresji realizowane są na drodze ekspresywnych aktów dokonania agresji w próżnię, która to realizuje się poprzez osiąganie ekspresywnego celu wydania skrajnie negatywnej oceny, przy czym nie istnieje żaden obiekt oceniany. Agresja przez poníženie skierowana jest w próżnię.

Моч illokucyjна актów уżыця выкрывннків в целу розладованя страчу

Wyrażanie emocji, zwanej powszechnie strachem, dokonywane jest na drodze błagania o pomoc skierowanego w próżnię, realizowanego poprzez dokonanie propozycjonalnego aktu w formie modlitwy do siły wyższej. Na przykład, „psychopata”, rozmyślając w samotności, mówi sam do siebie:

*Ну, а если (боже!) я действительно заснул — так это опять же до невыносимости интересно*²³.

*Но... боже мой... боже мой... неужели мне без конца хватать себя за горло и из-за легкого каприза моей постели осуждать себя на вечное самоистязание?*²⁴

W innej sytuacji, wspominając ojca ukochanej, tytułowa postać pisze w swoim dzienniku:

*Ворошнин. Всакаивая. „Не позволю! Не позволю! Без меня никто работать не будет! Директора убью! Сам повешусь!! А не позволю!... **Боже мой...** Сил моих нет!... Все, все — к ебеной матери!”*²⁵

Wreszcie w rozmowie z nieznanym na ulicy „psychopacie” wurywa się okrzyk strachu po tym, jak zrozumiał z kim rozmawia:

— [...] *взгляните на небо.*

— *Ннну... звезды... шпиль гастронома... „Пейте натуральный кофе”... Ну, и больше, кажется, ничего существенного.*

Шатэн внезапно преобразился.

— *Ну, а... лик... всевидящего?*

— *Гм.*

²² Тамże, s. 15.

²³ Тамże, s. 58.

²⁴ Тамże, s. 61.

²⁵ Тамże, s. 43.

— *То есть, как это — „гм”? А звезды?! Разве ничего вам не напоминают?...*

— *Что?!! Вы тоже... боитесь... **Боже мой...** Так вы...*

— *Да, да, да... а теперь — уйдите... я боюсь оставаться с вами наедине...*²⁶

Użyciu wszystkich tych interiekcji przyświeca ekspresyjny cel wyrażenia strachu. Tryb osiągnięcia celu illokucyjnego to przyjęcie postawy lęklivosti, bojaźni. Wreszcie lokucyjna realizacja illokucji sprowadza się do dokonania propozycjonalnego aktu zwrócenia się do sił nadprzyrodzonych.

Moc illokucyjna aktów eufemistycznego i dysfemistycznego użycia wykrzykników

Eufemizmy i dysfemizmy powstają, kiedy do głosu dochodzi element modelu Bożydara Kaczmarka²⁷, zwany kontrolą, sprawowany przez instancję psychiczną, określaną przez Zygmunta Freuda jako *ego*. Zgodnie z koncepcją Freudowską, aparat psychiczny dzieli się na trzy instancje, znane jako *id* (to), *ego* (ja) i *superego* (nad-ja). Ta pierwsza „wyraża właściwy cel życiowy jednostki [...], [tj.] zaspokojenie własnych potrzeb [...], [podczas gdy] utrzymanie się przy życiu i chronienie przed niebezpieczeństwami [...] jest zadaniem *ego*, które też ma odkryć najkorzystniejszy i najbezpieczniejszy w warunkach świata zewnętrznego sposób zaspokojenia [...], [zaś funkcją *superego*] pozostaje ograniczanie zaspokojenia potrzeb”²⁸. *Superego* „tworzy się [...] przez interioryzację nakazów i zakazów rodzicielskich”²⁹, interpretowane jest ono jako „sumienie, samoobserwacja i tworzenie ideałów”³⁰.

Zadanie *ego*, zgodnie z teorią psychoanalityczną, stanowi znalezienie kompromisu, pozwalającego na zaspokojenie potrzeb organizmu w sposób akceptowalny przez *superego* i spełniający wymogi stawiane przez rzeczywistość. Pojawienie się niebezpieczeństwa, związanego ze światem zewnętrznym lub konfliktem wewnętrznym, powoduje wytworzenie przez *ego* sygnału lękowego i dalsze jego działanie poprzez system mechanizmów obronnych, z których jeden (mechanizm reakcji upozorowanej) opisany został powyżej. Warto przyjrzeć się raz jeszcze działaniu tego mechanizmu

²⁶ Tamże, s. 77.

²⁷ B. L. J. Kaczmarek: *Mózgowe mechanizmy formowania wypowiedzi słownych*. Lublin 1986, s. 97.

²⁸ Z. Freud: *Zarys psychoanalizy*. W: Z. Freud: *Poza zasadą przyjemności*. Warszawa 2000, s. 101.

²⁹ J. Laplanche, J.-B. Pontalis: *Słownik psychoanalizy*. Warszawa 1996, s. 142.

³⁰ Tamże, s. 141.

— tym razem z perspektywy odkrycia celu, jaki wyznacza wygenerowanie przez *ego* lęku.

Przypadek zastąpienia interiekcji *Сильно!* przez *Неслабо!* przedstawia odrzucenie jednego programu neuronalnego na rzecz drugiego z pewnego powodu. Pierwszy program zakłada realizację dyrektywnego celu zwrócenia uwagi odbiorcy na obiekt fascynacji mówiącego poprzez osiągnięcie dyrektywnego celu przyciągnięcia uwagi odbiorcy poprzez realizację asertywnego celu opisu konsytuacji. Przy czym nie ma to być opis suchy, lecz wychwalanie konsytuacji pod niebiosa przez naiwne dziecko uczące się świata, co zdradza zarówno zaangażowanie emocjonalne, jak i tryb osiągnięcia celu. Te dwa ostatnie elementy programu w określonych okolicznościach mogą narazić mówiącego na wyśmianie przez otoczenie, dlatego wystąpienie tych okoliczności (tzn. otoczenia, które już raz wyśmiało postawę przyjętą przez mówiącego) powoduje zaistnienie lęku. *Ego* stawia warunki, mające nie dopuścić do ponownego wyśmiania. Są to zakaz *wychwalania* konsytuacji oraz zakaz przyjmowania postawy *naiwnej*.

Wystąpienie powyższych zakazów tłumaczyć można względami niebezpieczeństwa nie tylko zewnętrznego, lecz również wewnętrznego. Mówiący, wyśmiany za swoje rozgorączkowanie i naiwność przez otoczenie czy jednostkę, którą chce naśladować, włączy reguły zakazujące rozgorączkowania i naiwności albo też nakazujące bycie chłodnym i wszystkowiedzącym w system zasad *superego*. Działanie *ego* należy wtedy tłumaczyć dążeniem do uniknięcia konfliktu wewnętrznego, co jednak nie zmienia zachowania *ego*, które nadal stawiać będzie wymogi zakazujące wychwalania konsytuacji oraz przyjmowania postawy naiwnego dziecka. Na marginesie można dodać, iż rozszerzenie reguł *над-ja* spowoduje wzrost liczby konsytuacji, w jakich te zakazy wystąpią.

W obu przypadkach działanie *ego* opisać można jako wydanie zakazów *wychwalania* i *naiwności*. Każde do elementów Searle'owskiego modelu mocy illokucyjnej dodać zakazy *ego*. Powstrzymują one dalszą aktywność organizmu na ścieżce programu, który może doprowadzić do wystawienia mówiącego na niebezpieczeństwo. Nie oznacza to zarzucenia realizacji celu i zaspokojenia potrzeby organizmu w ogóle. Znaczy to jedynie, że określona droga lub drogi jego realizacji są zakazane. Potrzeba organizmu stymuluje dalsze próby osiągnięcia celu, uwzględniające oba zakazy, o czym świadczy istnienie interiekcji *Неслабо!*.

Zaobserwowanie nowego elementu mocy illokucyjnej każe zadać pytanie o sferę występowania tego zjawiska. Umiejscowiwszy warunki wstępne jako pobudkę dla ośrodka mówienia, cel illokucyjny jako reakcję na tę pobudkę itd., należy zastanowić się, na których z etapów występuje zakaz *ego*.

Przypadek stosowania interiekcji *Неслабо!* dowodzi działania zakazów na etapach formowania trybu osiągnięcia celu illokucyjnego. Substytucja celu

dyrektywnego przez asertywny, widoczna w przypadku stosowania wykrzyknika *Подумаешь!* zamiast *Подумай!*, podyktowana przez chęć uniknięcia perlokucyjnego efektu interpretacji danego aktu jako rozkazu, wskazuje na występowanie zakazu również na poziomie wyboru celu illokucyjnego. Naturalnie, wystąpienie zakazu na dowolnym z trzech wymienionych etapów generowania mowy pociąga za sobą nałożenie zakazów, dotyczących lokucyjnej realizacji illokucji. Podsumowując, można stwierdzić, iż zakazy ego działają na wszystkich etapach generowania mowy.

Zakazy ego można ująć jako podstawowe reguły unikania stosowania danego aktu w określonych okolicznościach. Na podstawie takiej reguły w umyśle nadawcy generowane jest oczekiwanie wywołania przez zastosowanie danego aktu szkodliwego dla mówiącego efektu perlokucyjnego. To wywołuje lęk i stanowi pobudkę dla dokonania innego aktu, na mocy którego z jednej strony osiągnięto by planowany cel, z drugiej zaś — uniknięto negatywnego efektu perlokucyjnego. Freudowskie zakazy ego traktować więc można jako reguły podstawowe, nakazujące nadawcy unikanie określonych aktów w pewnych okolicznościach. Przy tym reguły te, zgodnie z przyjętą w tej pracy koncepcją reguł kompetencji komunikatywnej, występują zarówno w sferze illokucji, jaki i na poszczególnych płaszczyznach lokucyjnych.

W pracach poświęconych mechanizmom obronnym ego psychologowie wymieniają „cztery podstawowe aspekty funkcjonalne procesu obrony [...], [tj.] blokowanie i hamowanie instynktów jako takich [...], blokowanie i hamowanie reprezentacji popędów instynktownych, [...] zniekształcanie reprezentacji popędów instynktownych [...] [oraz] maskowanie reprezentacji popędów”³¹. Z tym ostatnim ma się do czynienia w przypadku interiekcji. Potrzeba organizmu stymuluje działanie, nakierowane na jej osiągnięcie. Ego stawia, z tych czy innych powodów, zakaz uniemożliwiający osiągnięcie celu poprzez ten typ działania. Istnienie potrzeby stymuluje dalsze próby, uwzględniające zakaz ego na drodze realizacji zachowania, będącego przeciwieństwem zakazanego (mechanizm reakcji upozorowanej). Drugą (obok maskowania) z obieranych przez mówiącego strategii radzenia sobie z zakazami ego jest realizacja zakazanego zachowania, po którym następuje próba „zmasania winy” poprzez zachowania o przeciwstawnym charakterze. Ta droga zaspokajania potrzeb organizmu nazywana jest anulowaniem³² lub odczynianiem³³.

³¹ H. J. Grzegołowska-Klarkowska: *Mechanizmy obronne osobowości*. Warszawa 1986, s. 239.

³² Tamże, s. 125.

³³ J. Laplanche, J.-B. Pontalis: *Słownik psychoanalizy...*, s. 189.

Językoznawcom działanie strategii reakcji upozorowanej znane jest pod nazwą eu- i dysfemizacji. Oba zjawiska definiuje się jako dążenie do kamuflowania własnych intencji ze względu na obowiązujący mówiącego zakaz jej ekspresji w danej konsytuacji. Cel maskowania osiąga się poprzez zastosowanie intencji przeciwnych — w przypadku eufemizacji intencję, związaną z pojęciem zła, woaluje się intencją, kojarzącą się z pojęciem dobra, „dobrze brzmiącą” (gr. *euphemos* ‘dobrze brzmiący’), w wypadku dysfemizacji — na odwrót³⁴.

Przykładem eufemizacji niech tu będzie wykrzyknik *Матушки светы!*, stanowiący rezultat metamorfozy wyrażenia *Мать честная!*. W tym przypadku zakaz ego, będący wypadkową zagrożenia zewnętrznego ze strony otaczających mówiącego wiernych lub wewnętrznego — wartości superego samego nadawcy, dotyczy nie tyle ekspresji emocji (potrzeby id), co sposobu, w jaki ma zostać zaspokojona. Wypowiedzenie słów *Мать честная!* może się wiązać dla osoby wierzącej z pogwałceniem drugiego przykazania Dekalogu. Strategia radzenia sobie z zakazem ego obejmuje zniekształcenie oznaczającego, czyli wymianę elementu spornego na akceptowany.

Co więcej, zestawienie tych dwóch form fonicznych pozwala zrekonstruować drogę deformacji. Można stwierdzić na przykład, iż podstawą zniekształcenia nie była interiekcja *Мать честная!*, lecz nie wymieniana przez słowniki jako interiekcja *Мать света!* Zmiany w zakresie kategorii liczby z pojedynczej na mnogą i formy rzeczownika na zdrobniąłą pozwala strukturom *id* oszukać *ego* co do oznaczającego (które w zasadzie ulega modyfikacji w niewielkim stopniu) na tyle, aby potrzeba organizmu

³⁴ A. A. Реформатский: *Введение в языковедение*. Москва 1960, s. 105; И. В. Арнольд: *Лексикология современного английского языка*. Москва 1973, s. 135; Д. Н. Шмелев: *Современный русский язык — лексика*. Москва 1977, с. 199; А. М. Кузнецов: *Эвфемизм*. W: *Большая советская энциклопедия*. Ред. А. М. Прохоров. Т. 29. Москва 1978, s. 560; V. Fromkin i R. Rodman: *An Introduction to Language*. New York 1983, s. 267; H. Jackson: *Words and Their Meaning*. London 1993, s. 73; F. Katamba: *English Words*. London 1994, s. 185; T. Grzebieniowski: *Słownictwo i słowotwórstwo angielskie*. Warszawa 1995, s. 224; D. Crystal: *The Cambridge Encyclopedia of the English Language*. Cambridge 1995, s. 172; Н. Б. Мечковская: *Социальная лингвистика*. Москва 1996, s. 133; А. А. Арапова: *Эвфемизм*. W: *Русский язык — энциклопедия*. Ред. А. С. Караулов. Москва 1997, s. 636; A. Dąbrowska: *Słownik eufemizmów polskich czyli w rzeczy mocno, w sposobie łagodnie*. Warszawa 1998, s. 11; T. Milewski: *Językoznawstwo*. Warszawa 1972, s. 125; E. Partridge: *Words. words. words!* London 1933, s. 94; E. Partridge: *Slang To-day and Yesterday*. London 1972, s. 15; J. B. Greenough i G. L. Kittredge: *Words and Their Ways in English Speech*. New York 1961, s. 302; Z. Saloni: *Eufemizm*. W: *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*. Red. K. Polański. Wrocław–Warszawa–Kraków 1993 s. 138; A. McMahon: *Understanding Language Change*. Cambridge 1994, s. 181; Л. П. Крысин: *Эвфемизмы в современной русской речи*. W: *Русский язык конца двадцатого столетия (1985–1995)*. Ред. Е. А. Земская. Москва 1996, с. 391.

została zaspokojona na drodze werbalizacji imienia świętego, bo któż inny jak nie Matka Boska kryje się za enigmatycznym i chyba nawet bardziej świętokradczym zwrotem *Мамууку светы!*. Świętokradztwo to stanowi jednak objaw zdrowia psychicznego, świadczy o zwycięstwie u mówiącego podmiotowego standardu waluacji nad przedmiotowym³⁵, o przedkładaniu dążeń indywidualnych nad zakazy społeczne. Mamy tu do czynienia z jeszcze jednym fascynującym zjawiskiem, dotyczącym trybu myślenia — wiarą w to, iż zmiana formy pociąga za sobą zmianę treści referencjalnej.

Dysfemizacja z kolei objawia się na przykład w interiekcji *Блядь!*, stosowanej dla wyrażenia radości w odpowiedzi na zakaz *ego* (wzmacniany lękiem), wypływający z zagrożenia zewnętrznego, tj. obecności otoczenia wykpiwającego oznaki naiwnego rozgorączkowania lub wewnętrznego, tj. możliwego konfliktu między dążeniem *id* a regułami przyswojonymi przez *superego*, zakazującymi bycia przez mówiącego naiwnym i rozgorączkowanym. W obu przypadkach mówiący stroni od stosowania formy „dobrze brzmiącej” (gr. *euphemos*) na rzecz „źle brzmiącego” (gr. *dysphemos*) oznaczającego.

Najciekawszy przykład wyniku specyficznego rozdwojenia jaźni mówiącego, jego rozdarcia między dążeniem dys- i eufemistycznym jest interiekcja *Хуѣ-моѣ с бандуроу!*, powstała jako substytut wykrzyknika *Бог мой!*. Z jednej strony transformacja dysfemistyczna, motywowana zakazem *ego* i lękiem mu towarzyszącym, nakazywałaby nadawcy zastosować formę *Хуѣ мой!*. Ta, najprawdopodobniej, brzmiała zbyt skrajnie, wywołując tym zakaz *ego*, wzmacniany lękiem i transformację eufemistyczną, której wynik stanowił twór *Хуѣ-моѣ!*. Ostateczny kształt interiekcji *Хуѣ-моѣ с бандуроу!* wynika z kolejnej transformacji dysfemistycznej, a więc jest rezultatem zaistnienia jeszcze jednego zakazu, motywowanego lękowo.

Podsumowując, omawiane powyżej akty eu- lub dysfemistycznego stosowania interiekcji stanowią symptomy lęku oraz emocji, jakiej oznaki nadawca próbuje ukryć przed otoczeniem. W sferze illokucji ma się tu do czynienia z dwoma celami: pierwszy wygenerowany w związku z potrzebą emocjonalną, drugi — lękowy — uniknięcie szkodliwego efektu perlokucyjnego, jaki mógłby powstać w wyniku ujawnienia w danej konsytuacji celu illokucji, trybu osiągnięcia celu illokucyjnego lub pewnych aspektów lokucji nieakceptowanych zwykle przez dane otoczenie w danych okolicznościach.

³⁵ K. Obuchowski: *Człowiek intencjonalny*. Warszawa 1993, s. 9.

PODSUMOWANIE

Przyczyną odrębności interiekcji nie jest ani funkcja rozładowywania emocji, którą spełnia przecież mnóstwo innych gatunków wypowiedzi, ani wewnątrzkategoriálne podobieństwo strukturalne (oczywista jest różnorodność strukturalna wypowiedzi typu *Боже!*, *Еби твою мать!*, *Чудо!* i *Хоть застпелись!*), lecz swego rodzaju egocentryczny charakter ekspresji uczuć, charakteryzujący działanie za pomocą wykrzykników. Podczas gdy w przypadku stosowania nieinteriekcyjnych werbalnych oznak emocji ma się do czynienia z zadawaniem ciosu *komuś*, błaganiami o pomoc skierowanym do *kogoś*, wychwalaniem *kogoś* lub *czegoś* czy też skargą na *kogoś* lub *coś*, w wypadku użycia wykrzyknika zaobserwować można zadawanie ciosu w *próżnię*, błaganie skierowane *do nikogo*, wychwalanie *niczego konkretnego* czy też uskarżanie się *na nic szczególnego*. Można by zatem dojść do wniosku, iż stosowanie interiekcji stanowi działanie nie skierowane na żaden określony obiekt i ta cecha wykrzykników wyróżnia ten gatunek wypowiedzi spośród innych.

Jednakże byłby to wniosek błędny. Przecież użycie interiekcji jako apelu komunikującego o przeżywaniu przez nadawcę stanu emocjonalnego stanowi akt dyrektywny, mający na celu wywołać u odbiorcy określony efekt perlokucyjny. Nie można zatem zdefiniować tego działania jako skierowanego w *próżnię*.

Z drugiej jednak strony w sferze illokucji tego aktu mamy do czynienia z pośrednim ekspresywnym aktem o działaniu adresowanym do nikogo lub niczego. W następującym dialogu między „psychopatą” a działaczem partyjnym ten pierwszy stosuje wykrzyknik *О боже!*:

— *Знаете, что я вам скажу, — вы никогда не собьете с правильно-го пути нашу молодежь — и, пожалуйста, бросьте всю эту вашу... пропаганду...*

— *О боже! Какую пропаганду?!³⁶*

Rozmowa ta ma miejsce w siedzibie partii, po tym jak działacz wezwał „psychopatę”, by omówić demoralizującą innych studentów postawę tego ostatniego. Użyciu interiekcji przyświeca cel zakomunikowania interlokutorowi tego, iż nadawca jest wzburzony niesprawiedliwym oskarżeniem o sianie amoralnej, a przez to zagrażającej porządkowi społecznemu propagandy. W czasie całej rozmowy „psychopata” naigrawa się z działacza, więc i w tym przypadku zastosowanie interiekcji nie stanowi oznaki emocji a jedynie przejaw gry tytułowej postaci powieści Jerofiejewa.

³⁶ В. Ерофеев: *Записки психопата*. Москва 2001, s. 81.

Aktowi zastosowania wykrzyknika *О боже!* przyświeca zatem dyrektywny cel przekazania rozmówcy informacji o odczuwanym przez nadawcę wzburzeniu. Cel ten realizowany jest na drodze dokonania ekspresywnego celu interiekcyjnego wyrażenia emocji. Osiąganie tego celu wiąże się z wykonaniem działania, skierowanego w próżnię. Nawet illokucja wykrzyknika-apelu zawiera więc akt o działaniu adresowanym do nikogo czy też niczego. Podsumowując, wszelkie przypadki użycia interiekcji charakteryzują się dokonaniem ekspresywnego aktu działania skierowanego w próżnię.

Michał Błaszczak

PROPOSITIONAL CONTENT AND ILLOCUTIONARY POINTS
OF INTERJECTIVE EXPRESSIVES

S u m m a r y

The aim of the present article is to prove that, first, emotive interjections do have propositional content and, second, the acts of using exclamations have some unique illocutionary points. The fact that interjections have propositional content manifests itself in the process of forming innovative interjective utterances during which speakers create unconventional exclamations by way of modifying the semantic, syntactic and phonemic elements of conventional ones. As for the illocutionary points of interjective expressives (i.e. expressives performed by way of using emotive interjections), among the latter there are acts of attacking, begging, praising and complaining directed at no one (or nothing) in particular.

Михал Блашчак

ПРОПОЗИЦИОНАЛЬНОЕ СОДЕРЖАНИЕ И ИЛЛОКУТИВНЫЕ ЦЕЛИ
МЕЖДОМЕТНЫХ ЭКСПРЕССИВ

Р е з ю м е

Цель настоящей статьи состоит в доказании верности гипотезы о том, что эмоциональные междометия являются высказываниями, имеющими пропозициональное содержание, и что применение восклицаний данной группы служит иллокутивным целям не встречаемым ни в каких других актах. Факт, что у междометий есть пропозициональное содержание, обнаруживается в процессе образования инновационных эмоциональных междометий, в рамках которого отправители производят неконвенциональные высказывания, модифицируя семантические, синтаксические и фонологические составные конвенционализмов. Что же касается иллокутивных целей междометных экспрессив (т.е. экспрессив осуществляемых путем применения эмоциональных междометий), среди последних есть акты нападения и сетования ни на кого (что), мольбы ни к кому и восхищения ничем конкретным.